

HABO HISTORIA, FORNTID TILL NUTID.

(2018-08-17)

Tid: År 0 till NU. Sidor: 1 - 51.

FORNTIDEN

Universum blir till och expanderar

När den stora smällen kom sägs det att universum expanderade. Helheten satte fart och det universella livet tog sin början under våldsamt hastighet.

När sedan hastigheten avtog föddes livet på ett förunderligt sätt mitt i det otroliga spänningsfältet mellan tro och vetande, mellan ingenting och någonting.

De sju dagarnas tro har förvandlats till biljoner av år som oupphörligen vandrar genom ett kosmos av möjligheter, där helium och väte ingår i symbiosens hemliga föreningar.

Allt blir till genom den tro som föder liv och allt blir till genom det vetande, som i efterhand låter oss söka upp det stora och det lillaljustet. Här kommer jorden att vila, den blå diamanten. En onaturligt närvarande planet som förändras genom kyla och värme, genom dag och natt under årtusenden av vila i rörelse.

Vintergatan

Vintergatans landskap formateras i dåtidens hårddisk och förhållandet till Solen blir ett livskraftigt avstånd, som föder livets närhet. Det är varken för varmt eller för kallt. Endast nominellt varierande klimatiska växlingar förekommer under långa epoker, perioder, tider och år.

Inlandsisen lägger kyligt frusna isklampar på den snurrande jordens kropp. Efter hand blir de varma och smälter. Haven och sjöarna bildas: Baltiska issjön, Yoldiahavet, Ancyllussjön, Litorinahavet.

Sverige

Det nuvarande Sverige börjar bli fritt från den senast, plågsamma inlandsisen omkring år 12000 f.Kr.

Avsmältningens slut omkring 6500 f.Kr. Under senare delen av den geologiska period som vi lever i – kvartär - har i Skandinavien förekommit minst tre långa isperioder, som var och en sträcker sig över 100 000 år - och fyra mellanistider på 10000-20000 år.

Troligen måste vi räkna med fler kraftiga svängningar i klimat. Kronologin är dock osäker. Fördelningen mellan land och vatten har växlat kraftigt och det vi idag benämner Skandinavien har oavbrutet förändrats.

Habo

Under förutsättning att landet haft samma formation som nu har isranden dragit sig tillbaka till nuvarande Svedån. Vi kan se framför oss en strandlinje för Vättern i nivå med landsvägen från Åsebygd till Härja.

Därifrån i söder mot Somneryd, Furusjö, Slätthult, och Tranemaden, samt öster om Ljunga och Apelskift. Linjen avslutas vid Hörnekärr och Röshult i väster, nära Älgafalla och ut till Dumme mosse.

När vi blickar mot norr ser vi ingenting annat än ett stort ödsligt isfält. Själva krönet av Domneberg syns som en liten ö. Hela Dumme mosse är täckt med vatten. Det visar sig också att Vättern haft sitt utlopp mot Stråken under en viss tid.

I söder ser vi Taberg och ett stort antal holmar i Bottnaryd. Vid den tid som vi nu tänker oss låg platsen för nuvarande Habo stationssamhälle 60 meter under vattenytan.

Domneberg visar sig 50 meter över vattennivån och platsen för Habo kyrka kan beräknas till 17 meter under vattenytan. Detta sjöområde täckte en mycket stor del av Habo och Gustav Adolf socknar. Den uppkomna is- och vattensamlingen sänker sig därefter i flera etapper, då isbarriären drar sig norrut.

Vättern

Till slut blev Vättern en vik av Baltiska issjön, som i sin tur sjönk till havets nivå. Att våra bygder en gång i tiden varit täckta med vatten finns bevis för i varje sand och grusgrop som öppnats, där man tydligt kan se hur sanden, gruset och leran avlagrats.

Vid borrning av djupvattensbrunnar under de senaste åren inom Habo samhälle har ”trästycken” påträffats på 18 meters djup. Efter ett antal årtusenden höjde sig landnivån åter.

Öst- och Västgötaslätterna började framträda. Förbindelsen mellan Östersjön och Västerhavet - över mellersta Sverige – avbröts: Vättern blev till slut en sötvattenssjö.

Det har också varit möjligt att kartlägga växtföljderna efter isens tid. Av våra trädslag kom först björken därefter tallen.

”Björktallskogens tid” infaller mellan 9000 och 7200 f. Kr. Efter ett antal år kom ekblandskogarnas tid med i första hand: klibbal, hassel, alm och lind och till slut ek.

Denna tid med blandskog under tiden från 7200 till 800 f. Kr. Sedan vidtog en tid med bok- och granskogar. Under denna tid framträdde olika djur- och boskapstyper: uroxen, europeisk bison och vildsvin.

STENÅLDERN

Jägmänniskor fanns i trakten tusentals år före vår tideräkning. I Dumme mosse har bl.a. hittats en benharpun, som anses vara från denna tid. Stenyxor från Habo har anträffats vid Furusjön, en båtformig stenyx på Gäbo gård och stenyxor och flintdolk i Gustav Adolf.

Förhållandena i Habo under Mose tid och tiden för israeliternas uttåg ur Egypten 1450 f. Kr. får vi först och främst tänka oss att hela trakten var beväxt med lövskog. Kanske fanns det också vid denna tid en antydning till jordbruk och därmed bofasta invånare.

Människor har strövat omkring som jägare och fiskare före det fasta jordbrukets dagar. När man till sist lärde sig att bruka jorden kunde den dagliga hungern täckas och en personlig planering för hushåll och familj kunde börja.

BRONSÅLDERN.

I Habo har ett fåtal fynd från denna tid påträffats. Men helt utan bronsåldersfynd är vi inte här i trakten. I Statens historiska museum förvaras två s.k. holkyxor av brons, varav den ena hittats i en mosse i Slättebråten och den andra vid Hökessjön.

Naturligtvis kan ingen bestämd slutsats dragas av detta. Men man kan föreställa sig, att dessa få fynd tyder på en viss fattigdom i trakten. Bronsen måste nämligen importeras ända från sydöstra Europa eller från länder vid Medelhavet, varför dessa verktyg ställt sig för dyrbara för det vanliga folket i våra trakter.

JÄRNÅLDERN

Det varma och torra klimatet, som varit rådande under en lång tid, vek undan för ett kallare och fuktigare. ”Ekblandsskogen” med ädla lövträd avstannade, mindre och grundare sjöar uppstod och många vattendrag växte igen till torvmossar.

Det dagliga livet för befolkningen blev hårdare. Antagligen tvingades en del invånare att söka sig söderut till länder med rikare möjligheter för liv och utkomst.

Först när vi närmar oss århundradet f. Kr. födelse dvs. under romersk järnålder börjar fynden av arbetsredskap att bli rikare. Vi kan notera att det under hand förekom en viss överbefolkning. Det medförde i sin tur att många invånare började uppsöka andra trakter för sin försörjning.

Den personliga kännedomen om att det fanns rikare möjligheter för ett liv i sydligare länder började spridas. Många svenskar rycktes med i det stora äventyret söder ut, Folkvandringstiden hade börjat och det romerska riket började sin egen nedräkning.

FOLKVANDRINGSTIDEN.

Under denna tid av turbulens och förflyttningar tycks en materiell tillväxt ha skett. Landskapet Västergötland beskrivs under 500-talet, när svearna besegrade västgötarna, såsom rikt på guld och andra skatter.

Från denna tid har vi i Habo rikligt med fasta fornlämningar, minst ett sextiotal domarringar, många låga jordblandade, såväl runda som fyrkantiga rösen och s.k. treuddingar, samt även en del stenkummel.

Vi får även påminnas om den rektangelformiga stenbyggnaden vid Håknarp. Flera fyrkantig rösen finns i Karshult, samt ett runt röse vid Håknarp. De har under sommaren 1951 genomgrävts och undersökts, utan att lämna några fynd. Någon begravning har troligen inte skett här.

I samtliga undersökta rösen har påträffats träkol, även i den lösa jorden under stenläggningen, vilket tyder på att eldning har skett på marken innan stenkumlet lades. Vid undersökning i Karshult vid sidan om och utanför stenläggningen fanns även kol i jorden på samma sätt som under stenrösen. I botten av röset i Dykärr fanns även en slaggbit, sådana som uppstår vid smältning av järn.

Hagaboda

Vi får anta, att invånarna först slog sig ned i Jönköpingsdalen, för att därifrån vandra norrut och därmed inta områden – först säsongvis, därefter ett fastboende.

Socknen gick tidigt under namnet Hagaboda. Här återkommer boda eller bod som i fäbod. Med bod menar vi fortfarande ett uthus, visthusbod, vagnbod eller vedbod. Hagaboda skulle således betyda fäbodar i hagarna.

När folket i Jönköpingsdalen skulle ge någon benämning på trakten norrut, dit en och annan så småningom flyttade, blev det naturligt nog: han har flyttat till Hagboda.

Vägförbindelsen mellan Falköping och Jönköping var den första egentliga genomfartsleden i Habo. Det påstås att en viss konung Amund på 600-talet bröt

vägar genom landet och skapade därmed bättre förbindelser mellan flera alltmer trafikerade områden och orter.

Södra delen av Habo blev under denna tidsperiod befolkad. Bebyggelsen utvecklade sig utmed ”stråkvägen” på samma sätt, som senare skedde under järnvägarnas tid.

Junebäcken var vid denna tid en gräns mellan Västergötland och Småland.

Trakten kring Gigeryd, Röshult, Apelskift, Karshult, Håknarp, Högaberg, Vagnhult, Ljunga och Lunnekullen blir särskilt tätbefolkat under senare hälften av det första årtusendet.

År 835. Ansgar.

Påven Gregorius IV stadfäste för Ansgarius - i hans Ärke-Biskopsämbete - uppdraget att omvända de nordiska folkslagen.

År 836.

Fullmakt gavs till Ansgarius för att viga och tillförordna präster; låta bygga kyrkor samt inrätta Biskopsdömen och tillsätta Biskopar.

VIKINGATIDEN

Vikingarnas härjningar är omtalade och våldsamma. De upprättade riken på olika platser i Ryssland, bort till Konstantinopel och vid det Kaspiska havet. Även länder som England, Frankrike och Holland har varit hårt brandskattade av vikingar. Vikingar besökte även Spanien och gjorde även strandhugg utefter den nordafrikanska kusten.

Under 800-talets senare hälft tilltvingade sig nordmännen makten över i stort sett hela England. Under denna tid fick landet gång efter annan utstå svåra lidanden genom vikingarnas burdusa maktbegär och hårdföra styre.

Gång på gång utbetalades väldiga lösensummor s.k. danagälder. Fynden av anglosachsiska mynt från denna tid räknas till över 30.000.

Den nordiska veckan.

Sjudagarsveckan, som ursprungligen var en babylonisk uppfinning, infördes i landet vid tiden för Kristi födelse. De romerska namnen på dagarna ersattes med nordiska benämningar tex. Söndag blev solens dag. Måndag, månens dag, Tisdag, Tyrs dag; Onsdag, Odens dag, Torsdag, Tors dag. Fredag, Friggs dag. Lördag – lögardag, baddag.

Den hedniska asaläran blev fullt utvecklad. Under de första århundradena efter Kr. lär den även ha införts i områden norr om Svarta havet av hemvändande goter.

Offer

Stora offerhögtider hölls emellertid. Tex. storblotet i Gamla Uppsala. Detta även sedan kristendomen börjat sitt intåg i landet. Här dyrkades den hedniska gudaeliten: Tor, Oden och Frej. Det berättas att intill templet fanns en hel offerlund med heliga träd. I dessa träd hängdes kropparna upp efter själva offerriten. Denna s.k. offerfesten pågick som regel under nio dagar.

Varje dag offrades en människa tillsammans med andra levande varelser. Efter nio dagar kunde det finnas 72 kroppar upphängda i dessa träd. De personer som av någon orsak redan gått över till kristendomen var tvungna att friköpa sig från dessa ceremonier. Offerhögtiderna förekom även ute i bygderna s.k.bygdeblot.

Blota betyder offra, och offren kunde vara både människor och djur. Den religiösa trolldomen var stor. Man trodde på vättar, älvor, vittrar, dvärgar, jättar, troll, skogs-, sjö-, och bergsrån, forskarlar, tomtar och andra. Ja, listan kan göras mycket lång.

Namngivning

Den hedniska folktron har levt kvar in till våra dagar. Ute i bygderna har funnits källor, träd och lundar, högar och berg, som ansetts heliga och inte fick profaneras. Våra hednafäder hade bl.a. för sed att vattenösa sina nyfödda barn och ge dem namn. Namngivningens hedniska ursprung.

Med denna namngivning inför vittnen erkände tex. en bonde att han var barnets fader och barnet blev därmed hans arvinge. Vid dessa familjefester dracks öl och seden kom att benämnas med ord som: barnaöl, fästningsöl och gravöl.

MEDELTIDEN

Vikingarnas härjningståg blev en påfrestande plåga för de länder som drabbades.

Folket i södra och mellersta Europa hade fått den kristna tron från det romerska riket. Det var då ganska naturligt, att dessa folk kom på idén att genom att sprida den kristna läran i Norden, försöka mildra nordbornas vilda sinnen.

Kejsar Ludvig den fromme, som regerade över Tyskland, Frankrike och flera andra länder beslöt att söka ”kristna” de nordiska folken. Han kallade till sig munken Ansgar, som fick i uppdrag att utföra en nödvändig missionsfärd. Ansgar reste först till Danmark och därefter till Sverige. Det sägs att svearnas konung Björn, lät honom fritt predika i landet.

År 1080.

Påven Gregorius VII kommer med en skrivelse till några nordiska konungar, där han skriver om det svenska folkets omvändelse.

Här finns en grundläggande uppmaning att söka det eviga goda, bibehålla fred, älska, ära och lyda Klerker och Biskopar, giva tiorde och att ofta sända klerker till Rom, och samtidigt välja personer, som är skickliga både med att underrätta sig om Romerska kyrkans aktuella bruk och att därmed upplysa sina landsmän.

Peterspenning

Folket fick betala skatt till påven. Denna skall kallades peterspenning, ty påven sade att han var aposteln Petrus efterträdare.

Sjön och Öa.

Då Habo och Gustav Adolfs socknar har en sammanhängande strandlinje mot Vättern på ett par mils längd, och dessa socknar även haft en del samhörighet med Visingsö, syns det vara lämpligt att här återge något av gamla sägner och annat, som kan beröra vad vi i dagligt tal kallar - Sjön och Öa.

Vättern har en gång i urtiden uppkommit genom våldsamma naturkatastrofer. Den är en s.k. förkastningsgrav, som anses ha uppstått för hundratals millioner år sedan. Under en lång period har Vättern varit en vik av havet.

Visingsö – namnet skrevs år 1268 Visinsö i isländska handskrifter. I flera svenska handlingar påträffas namnet med g – sålunda 1259 -Visighnsö.

Under tidig medeltid ställde kyrkan krav på prästens utbildning, vilka kan formuleras med följande:

Ingen präst skall få en kyrka därest han icke känner trons artiklar, Guds bud och vad som förstås med barmhärtighetens verk. Samtidigt måste prästen kunna så mycket latin, att han förmådde läsa mässan på "det heliga språket" – latin.

Fiskebäcks kyrka.

Ett säkert bevis på att Fiskebäcks kyrka funnits år 1258 finns genom att den 4 augusti år 1258 av Esbjörn Varg utgivet testamente av följande innehåll.

I närvaro av hela min socken, som hör till församlingen, som kallas fiskebäck överlämnar jag till allmosa och förlåtelse för mina synder till Nydala kloster och denna trakts samfund allt vad jag äger på min lantgård, som kallas Ebbatorp i skogar, åkrar, ängar, avlägsna och närliggande marker, som jag där med arvsrätt äger. Detta må alla veta, att jag levande och med levande röst frivilligt har gjort detta testamente i vittnes närvaro.

Pest och farsoter har i forna tider gång efter annan uppträtt med förödande verkan bland folket. Den svåraste av dessa torde ha varit den omkring år 1350 från Asien inkommande böldpesten – svarta döden eller digerdöden.

Genom digerdöden anses en tredjedel av befolkningen i Sverige ha dött. Många andra svåra farsoter, under senare tid, har dock förekommit. I en beskrivning över Skara stift, upprättad år 1816 av lektor P E Lindskog, uppges beträffande Habo, att åren 1710 och 1711 pesten ödelade en tredjedel av församlingens innevånare.

År 1808 på hösten dog 208 personer i rödsot. Kolera och rödsotsepidemier har även förekommit under åren.

Västgötalagen

Västgötalagen innehåller många märkliga bestämmelser men man får samtidigt en god uppfattning om folkets levnadsförhållanden. Det var denna lag som var bestämmande över habobornas liv och leverne, tillsammans med de centralt fastställda Birger Jarls fridslagar s.k. edsöreslagarna samt en markering om att syster skulle ärva hälften mot brodern.

Dessa landskapslagar var gällande fram till Magnus Erikssons landslag år 1350. Lagman i Västergötland under äldre tid var Gustav Magnusson.

Lagman Magnusson sägs vara en fridsam och rättvis man. Han tilldömde den 13 november 1419 fädernegården Tumbäck i Habo socken till Ud Martenssons barn, herr Knut Uddsson och hans syskon.

Vid räfstetingsdom i Jönköping den 4 september 1399 kunde noteras följande nämndemän från Habo och Fiskebäcks socknar:

Byorn i Starbaek, Swaenungen i Wlwarsthorp, Jon Basse, Lauris i Ebbathorp, Thörgils i Krakorydh, Asgutter i Dykaerr, Olaur i Gyrwlt, Jon i Syoathorp, Mattis i Tiwedha, Jon Brodhersson i Jaerpwlt, Pedher i Flyttorydh, Haquon i Höxback.

Vid räfstetingsdomen den 16 september, samma år, satt i nämnden ytterligare några personer, såsom Haegge i Swedh, Lauris i Starbaek, Laursi Pywker, Lauris Kroker och Pether Marthensson.

Nässkatten.

Den äldsta skatteform man känner till var en personlig pålaga. En skatt ”för varje näsa”, som omtalas under den hedniska tiden. En s.k. ”nässkatt” omnämnes även i Magnus Ladulås´ testamente.

Kyrkan kom även med sina fordringar. Bondens huvudsakliga skatt till kyrkan var tiondet. Man kan också notera böndernas ovilja mot denna typ av skatt.

Dessutom skulle prästen erhålla vissa s.k. offer. Det heter: ” Bondhustrun bära till altaret en lev och sovel till en lev – på fem eller sex högtidsdagar om året. Bonden och hans hustru skulle offra en penning var. Varje barn som tog nattvarden påskdagen fick likaledes lämna den summan. Klockaren skulle även han ha ersättning s.k. altargåvor.

1280 organiserade Magnus Ladulås frälserättigheterna, varvid bestämdes att alla kyrkans gårdar skulle vara skattefria. Detta kallades det andliga frälset.

Mäktigast av alla de svenska stormännen var Drotsen Bo Jonsson Grip. Det sägs att han tvingade folk att sälj sina gårdar till honom, men betalade aldrig.

Kung Albrekt.

Kung Albrekt landsteg med en tysk här i Kalmar. Under vintertåget åren 1388-1389 - från Kalmar till Falköping - där kung Albrekt besegrades av drottning Margareta och blev fången, intogs även Rumlaborg.

Sålunda tågade åter igen en krigshär genom Habo socken. Gropar i ängen vid Håknarp, Apelskift och Gigeryd tros vara skyttegravar som använts vid striderna mot tyskar och danskar.

Vid nyårstiden 1521 var tyrannen Kristian åter i Jönköping - på väg hem till Danmark. Under detta besök i staden påstås han ha låtit halshugga två gossar av slakten Ribbing, den ene 9 år och den andre 6 år.

I detta sammanhang kan även påminnas Stockholms blodbad, året före, 8 nov 1520 varvid 82 personer avrättades. Kung Kristian höll i yxan. På grund av sina handlingar blev han en tyrann i svenskarnas ögon.

FEMTONHUNDRATALET.

Några årtal.

1549 grundades två socknar, nämligen Sandhem och Habo, vilket noteras i Vartofta härad.

1566 var Habo lagd under Jönköpings slott med all skatt som uppbars av Jöns Boson. Den 3 juli 1567 förlänades konungen Erik Habo socken till ”vår käre frände och överste krigsråd herr Peder Brahe, greve till Visingsborg, friherre till Rydboholm”. Socknen kom därefter inte att lyda under Jönköpings slott.

1544 var Laurentius Olav i pastor i Habo. Man kan notera att han betalade till Älvsborgs lösen 1571 6 lod silver och 54 dr. i penningar. Förmodligen var han den förste präst, som predikade i Habo kyrka efter den nya lutherska läran. Predikningarna hölls nu på det svenska språket.

1573 års jordebok finns för Habo såsom biskopsbönder antecknade Håkan i Eket och Bengt i Eket. Eket hade sålunda varit en gård där biskopen erhållit arrende och avkastning. Som prebendebönder finns antecknade: Lars i Lindhult, Enkian i Sibbebo och Sven i Bränninge. Avkastningen av dessa gårdar gick troligen också till biskopen. Här finns som kyrkobönder antecknade: Anders i Hallebo, Sven i Härhult, Lasse i Bränninge, Tore i Älghagen och klockaren i Hagebo.

Beträffande Munkaskog måste även detta hemman, som tidigare tillhört Varnhems kloster, ha indragits till kronan.

SEXTONHUNDRATALET.

Renovering och stolindelning.

De båda kyrkorna i Habo har förmodligen byggts omkring mitten av 1100-talet.

Den första bilden av Habo kyrka, som vi känner till, är den som finns på ett sigill med året 1622.

År 1680 blev kyrkan organiserad utifrån en stodelningslängd daterad den 3 okt. 1680, vilken i sin tur avspelar det rådande ståndssamhället. Nu efter reparationen och utvidgningen av kyrkan räknar vi med 93 stolar istället för de tidigare 60.

Stolindelningen var ordnad med en större gång i mitten och två mindre gånger vid sidorna och med bänkrader mellan dessa sidogångar och väggarna. En tvärgång fanns även i koret där särskilda stolar placerades för greven och grevinnan. De var alltid reserverade för deras räkning.

En ny predikostol gjordes av bildhuggare Ambjörn Jonsson. Kyrkan målades av Wilhelm Christian Fabritius på ackord för 150 daler s.m.

En ny kocka inköptes av klockgjutaren Anders Larsson i Jönköping. Pris: 516 dr. 8 öre.

Hela byggkostnaden har med predikostol, kyrkklocka och målning belöpt sig till 3.306 daler och 13 öre. En avsevärd summa. Den 1 maj 1691, då byggnaden var fullt färdig, fanns en behållning i kyrkokassan på 20 dr. 13 öre. Så vitt man vet har inte tagits några lån.

Tillsyn, reparation och förbättringar på Fiskebäcks kyrka har "icke försummats", som det heter. År 1686 – 1690 gjordes en del arbeten. Taket på kyrkan förbättrades, sakristia uppbyggdes, vapenhuset bekläddes med bräder, Nils i Munkebo gjorde en altartavla, Måns klockare och Nils i Lilla Fiskebäck förbättrade klockstapeln. Samtliga kostnader för dessa reparationer uppgick till 399 dr.

Per Brahe.

Magnus Brahe dog den 3 mars 1633. Han hade inte någon son, varför grevskapet övergick till den yngste brodern Abraham Brahes son Per Brahe den yngre. Han kom att bli den mäktigaste av sin ätt genom den framstående plats han intog i landets regering, samt på grund av sina ofantliga rikedomar och ”genom det ädla bruk han gjorde av dessa”.

Julius Kemmerer.

Under grevens frånvaro fick hauptmannen, Julius Kemmerer Lantzfelt, såsom högste styresmannen under grevens frånvaro; detaljerade order om förvaltningen av grevskapet.

Detta mäktiga grevskap skulle dock gå sin undergång till mötes. Redan under Per Brahes tid hade den s.k. reduktionen börjat, vilken enligt riksdagsbeslut år 1655 bestämde att de donationer, som sedan Gustav Adolfs död utdelats, skulle en fjärdedel återgå till kronan.

Greven kom då till en uppgörelse med reduktionskommissionen och förklarade sig villig avstå vissa gods i Finland.

1681 drog kommissionen in allt vad Braheätten erhållit av kronan. Ingen annan utväg fanns. Till sist återstod att begära Per Brahes dödsbo i konkurs.

Auktionerna beträffande godsen pågick i 81 dagar. Allt var över 1702.

Julius Kemmerer adlad 1649 - dog 1659 - och blev begravnen i Fiskebäcks kyrka. Makarna hade inga barn varför han 1655 erhöi kunglig tillåtelse att såsom eget barn "upptaga brorsonen Henrik" – vid vars död ätten utgick.

Lantzfelts gravkammare är murad av tegel och var placerad inom kyrkans väggar. Numera finns den mitt under nuvarande kapellet. Gravhällen är placerad utanför kapellet under särskilt skyddstak.

Vartofta härad.

År 1569 kom Habo under Visingsborgs grevskap och så länge Habo låg under grevskapets ansvarsområde sköttes rättsförhandlingarna genom dess försorg och efter de regler som greven bestämt.

Sedan grevskapet upphört omkring år 1690 räknades Habo liksom andra socknar till Vartofta härad.

Redan 1649 hade krögare- och gästgivareordningen utkommit. Av detta kan man lätt förstå varför krogar fanns på så många ställen i socknen. Den mest omtalade var krogen vid Fiskebäckstomt, men även andra känner vi till såsom vid Gunnarsbo och torpet Fattas på Tuvebo.

Vägarnas utmätning var också ett aktuellt ämne. Varje mil bestämdes till 6.000 famnar eller 18.000 alnar dvs. 10.688,5 meter. I habotrakten har milstolparna i allmänhet årtal 1707.

Vid gästgivaregårdarna uppsattes tavlor, som angav milen till närmaste gästgivaregård.

SJUTTONHUNDRATALET.

Abraham Mellin utnämndes till pastor i Habo 1694. Han beskrivs som ”en redlig prästman och hade för sin ljuvlighet i tal och umgänge beröm hos var och en”! En stor sorg var dock att hans son stupade vid Poltava 1709.

I Södra Hallebo bodde capellanen Johan Petri Gazelius, som dock var sjuklig. Han avstod tjänsten 1711 till sin son Petrus Gazelius.

Redan 1706 yrkade prosten på kyrkans uppbyggnad och förändring, men församlingen ansåg att det nu var en svår tid och bygget borde därmed uppskjutas.

Ny klockstapel uppfördes av kommissarie Swan år 1721.

Efter Karl XII död 1718 har regeringen försökt gottgöra extra pålagor som drabbat allmänheten. Habo församling återfick sin till kronan lämnade försträckning på 41 dr. 3 öre.

Svår missväxt samt boskapssjuka under år 1722.

Prosten Martin Seths egna inkomster måste varit ganska stora. Han "ägde bekomna" hela inkomsten från sin prästebol i Habo, även skogsavkastningen. Han hade t.ex. 65 tolfter bräder att sälja till kyrkorna. Från Eket fick han ej så obetydliga inkomster, heter det.

År 1721.

1721 hölls efter hållen gudstjänst sockenstämma i Habo sockenstuga. Något ytterligare stämmobeslut förekom inte, utan prosten och kyrkorådet synes utan vidare hava igångsatt arbetet, åberopande sig på förordningen om prästerskapets privilegier och tidigare fattade beslut om reparation av kyrkan, och de som motsatte sig kyrkobygget betecknades som upprorsmakare, som borde från de rättsinnade avsöndras

Byggandet igångsattes sommaren 1723 och kommissarie Swan har haft överinseendet däröver.

Det dröjde i hela 20 år till år 1743 innan målningen invändigt blev färdig. Målarna var Johan Kinnerus och Johan Christian Pettersson mot en ersättning av vardera 800 dr. samt. Målningarna utgör en framställning av katekesens huvudstycken, samt centrala partier ur bibeln, för att belysa den kristna lärans grundsatser.

Fiskebäcks kyrka flyttas till Gustaf Adolf. Haboborna hävdade att inbyggarna i Gustav Adolf skulle ensamma bekosta flyttningen och uppställningen av sitt kapell och att de även skulle lämna särskilt bidrag för att få gudstjänst i sin kyrka, förutom det tionde som de i likhet med övriga församlingsbor skulle erlægga till prästerna.

Dessutom skulle de i likhet med haboborna delta i underhåll och kostnader för Habo kyrka, prästgård, sockenstuga och fattigstuga och även begravningsplatser t.ex. underhåll av balkarna vid Habo kyrkogård och Fiskebäcks begravningsplats. Så sent som 1833 har härom uppstått en bitter strid.

Kyrkans inre har i stort fått behålla sin karaktör från byggnadstiden 1723 och målningen 1743. Allt detta gör ett imponerande och storslaget intryck. Byggmästare var Sven Nilsson Swan.

Kyrkan hade ingen uppvärmningsanordning före 1884.

Vid flyttningen av Fiskebäcks kyrka 1780 lämnades klockstapeln kvar medan en liten klocka. Klockan finns ännu kvar. Den är inte försedd med några inskriptioner.

Stora kyrkbullret.

Kyrkan var även lierad med statsmakten och därmed kunde vid vissa tillfällen uppstå en betydande konflikt mellan kyrka och samhället. Ett typiskt exempel på en sådan konflikt är det s.k. Stora kyrkobullret i Habo kyrka år 1716.

Det var under denna tid som än en gång nya krigshärar skulle utskrivas. Unga drängar försökte hålla sig undan och gömde sig på olika ställen. Vid denna tid talades om "Månsas boställe" på Dykärrsmo. Här höll sig drängen Måns gömd för den långa lagens arm.

Det är förståeligt att även prosten Seth såg detta som en prövning eftersom dessa drängar också kunde gömma sig i kyrkan - även under gudstjänsttid. Det stora kyrkobullret i Habo kyrkan handlar om denna konflikt, då en viss Jonas Ackling och Jöns Jöransson tränger sig in i kyrkan och "förorenar den".

Söndagen den 6 juli 1716.

Söndagen den 6 juli var det gudstjänst i kyrkan. Kyrkobesökarna hade märkt att det stod främmande vakter vid utgångarna. En fruktan spred sig bland besökarna bl.a. blev Kristin Israel från Bränninge så upprörd att det vara svårt att trösta henne.

När gudstjänsten var slut hade de drängar som var i kyrkan sökt upp olika gömställen, som vid orgelverket, i kyrkotrossningen och i sakristian. Vid detta tillfälle vägrade prosten Seth att medverka i jakten. Istället stängde han dörrarna till kyrkan och lämnade nycklarna till Klockaren.

Ändå tvingades Klockaren att lämna ifrån sig nycklarna så kronans män kunde tränga sig in. Jonas Ackling - en av länsmannens tjänare - gick upp på kyrkovalvet och hade värjan dragen och stack med den in i skrubbar och gömslen. Han letade särskilt efter skraddaren Bengt Jönsson.

Biskop Jesper Swedberg fick reda på dessa omständigheter. I ett medkännande brev till Seth ser han med allvar på händelsen där kyrkofriden i Habo kyrka inte längre finns. De inblandade tjänstemännen måste få sitt straff.

Följden blev att "kyrkofriden var bruten" och någon gudstjänst kunde inte firas i kyrkan. Under oktober månad hålls därför en återinvigning och "Guds hus måtte vederbörligen rensat blifva". Kyrkoherde Johannes Hasselberg i Falköping, fick förtroendet att genomföra denna "återinvigning".

I början av november hölls en tingsförhandling i ärendet i Dimbo, mot Jonas Ackling och hans vapendragare, men han kunde inte närvara på grund av sjukdom. Därefter upptogs aldrig målet.

ERIK EDENHJELM

Erik Edenhjelm och hans hustru Anna Catharina Ridderstam är begravda vid Fiskebäcks kapell i Habo. Han föddes som Erik Edman i oktober 1736; adlades för sina militära meriter 1777 och bildade då namnet Edenhjelm.

Enligt uppgift kom han redan som 13-åring till regementet. Vid 14 år hade han avancerat till sergeant. Som löjtnant deltog han i striden vid Neu Kahlén 1762, där svenskarna besegrade preusarna den andra januari. Han var kapten och sedan major; chef för Liv- kompaniet och avancerade 1790 till överste. Han var regementets chef under åren 1800 till 1805. Dock framgår det att hans krafter vid denna tid var i avklingande, då han utövade chefskapet mer till namnet.

Vid 64 års ålder begärde han avsked och fick då generalmajors grad. Han dog på Segloraberg 1808 och hans fru 1809.

Erik hade tunga krigiska meriter. Han deltog i Pommerska kriget och var med i striderna vid Demmin, Neu Ruppín, Passevalk där han blev träffad, samt vid Meijenkrebs, Neu Brandenburg, Klemptenow, Neu Kalén och Himmelpört. Han deltog även i det Finska kriget som överstelöjtnant och bataljonschef 1788.

Erik hade nära släktskap med Habo-bygden. Hans far Johan G. Edman var född 1699 på gården Dykärr, vilken han fick överta efter sin syster Catarina 1758. Eriks farfar Gustaf Edman var häradshövding och bodde även han på Dykärr under tiden 1693 till 1715.

Både Gustav Edmans och hans hustrus begravningstjänster hölls i Habo kyrka av dåvarande kyrkoherde Martin Seth. De gravsattes senare på Visingsö, där deras gravsten finns. Men sonsonen Erik blev habobygden trogen. Gravstenen kan betraktas på Fiskebäcks kyrkogård.

ARTON- OCH NITTONHUNDRATALEN

Prästerna och katekesen.

När den lutherska läran infördes blev det en väsentlig förbättring av kunskaper bland allmänheten. Prästerna var anförtrodda att arbeta för folkupplysningen. Undervisnings första uppgift var naturligtvis att sprida kunskap om kristendom. Folket sammankallades till förhör av den lutherska katekesen. De som inte kom till förhören blev i regel bötfällda. I församlingsboken gjordes även särskild betygsättning över varje individs kunskaper i kristendomskunskap.

Greve Per Brahe d.y. stiftade 1636 Visingsö skola, och det heter ofta om "bemärkta män" i Habo, att de ett visst årtal inskrevs på Visingsö skola.

Redan 1708 - den 3 maj - framställdes på sockenstämman i Habo förfrågan om inte sockenskola borde inrättas.

1736 föreskrev konsistoriet i Skara, vilka kvalifikationer som fordrades av en klockare, därav bl.a.: "Han skall kunna väl läsa i bok och skriva så att han så väl församlingens barn må kunna undervisa som ock kunna hålla de nödiga förteckningarna som fordras."

Om församlingen inte hade tillgång till personer, som kunde läsa och skriva, samt "därutinnan betjäna ungdomen", erbjuder sig konsistoriet, att från skolan i Skara eller "annorledes ifrå" skicka sådana personer, som "voro skickeliga därtill".

Vid sockenstämma den 26 maj 1839 förekom bl.a. följande noteringar:

1. Tvenne så kallade fasta eller stående skolor inrättas, nämligen en för vardera socknen.
2. Skolrummen böra så inredas att växelundervisningsmetoden kan användas. Tillfälle till inhämtande av konsten att skriva och räkna bör öppnas för alla dem, som därtill "hava håg och böjelse".
3. Undervisningstiden bliver den då marken är bar.
4. Den 31 januari 1841 beslöts att lancastermetoden skulle användas.
5. Den 20 april 1845. Minst två skolor borde inrättas - en för varje socken. För undvikande av skyldigheten att uppföra bostad åt lärarna borde vara lämpligt att förena klockare- och skoltjänsterna.
6. Beträffande undervisningen hade kommittén föreslagit, att undervisningen skulle meddelas 7 timmar varje dag från kl. 8 f.m. till kl. 5 e.m. med vissa raser däremellan.
7. Den 25 april 1858 valdes min farmors far, skollärarekandidaten Johan Wahlén till lärare i Habo. Han var lärare under 42 år - fram till 1900. Han var dessutom ortens förste bibliotekarie.
8. Den 24 januari 1892. Med anledning av besvär över valet den 23 april 1891 anställdes nytt val, varvid Karl Emil Puke, från Krogsered fick 2.584 fyrk.
9. Den 11 november 1900 valdes Johan Thoren till lärare i Habo, som nu efterträdde min släkting Johan Wahlén.

Kommunala tjänster:

Första bestämmelsen om ersättning år 1841- var att läraren skulle erhålla 8 skilling i veckan för varje barn.

Vid sockenstämma i Gustav Adolf den 17 dec. 1848 anges att folkskolläraren enligt förordningen av år 1842 hade rätt att bland annat uppbära 8 tunnor spannmål såsom lön och 2 tunnor i stället för "en kos födande". Beslutades att spannmål skulle lösas efter markegångspris med tillägg av 1 rdr. banco per tunna. Skollärare Sjölin förklarade sig nöjd.

Den 18 maj 1856 förklarade sig pastoratets båda skoldistrikt villiga att ingå i en pensionskassa för folkskollärare. Den årliga avgiften skulle vara 6 rdr. rmt. ur skolkassan.

Den 26 mars 1860 valdes fyra stycken underlärare eller småskollärare. En ersättning skulle utgå i kost och lön 100 rdr. rmt. för år. Varje barn skulle betala 12 skilling vardera. Ansågs att undervisningen i de olika rotarna kunde ske i familjens "boningsstuga".

Den 23 okt. 1866 beslutades att Klara Anderdotter skulle under en månads tid under vinterferierna hålla småskola på sockenallmanningen vid Barnebäcken mot en ersättning av 5 rdr. rmt. sam läsrum, bostad och fri kost och vedbrand. Naturaförmånerna bekostas av dem som begagna sig av skolan.

Den 10 oktober 1867 beslutades att varje skollärare skulle erhålla 350 rdr. kontant lön och skulle han därjämte ha rätt att bekomma 12 kappar råg varje helt hemman, varav Johan Wahlén erhåller 8 tunnor 16 kappar och Florin resten.

Skolor i Habo.

I tidningen Skaraborgsbygden berättas att man i Habo hade ambulerande skola i gårdarna, tills man kunde åstadkomma ordentliga skolhus. När lagen om folkskola kom 13 juni 1842 hade "barnalärare" sedan flera år varit verksamma i Habo.

Första gången man på allvar talar om skola i församlingen är vid Valborgsmässostämman den 26 maj 1839, då det beslöts att inrätta en skola i församlingen. Till detta ändamål byggdes Sockenstugan om, så att man fick två mindre passande rum. Socknens klockare valdes till lärare.

Sockenstämmoprotokollen nämner också en annan person, som utan betalning undervisade fattiga barn. För detta arbete "som vittnade om stor omsorg om de arma" beslöt stämman att till vederbörande person överlämna två tunnor havre i kvartalet ur sockenmagasinet. Den omsorgsfulle läraren lär dock inte ha blivit fet på detta, eftersom man strax efteråt drar in hans lön. Socknen hade inte rätt att avlöna två lärare.

Kyrkskolan, 1849.

Det första skolhuset, Kyrkskolan, stod klart 1849. De totala kostnaderna, förutom virke, belöpte sig till 750 riksdaler riksgäld. Flera skolhus byggdes senare inom socknen, men någon skola i själva stationssamhället fanns inte förrän 1931.

Stationsskola, 1931, Gröne vägen.

Detta skolbygge vållade många stridigheter, inte minst sådana "bekvämligheter" lokaler, som gymnastiksal, skolköks- och bespisningslokaler. Flera beslutande ansåg, att skolan skulle bli alldeles för stor, vilket snart skulle visa sig vara fel.

Ny stationsskola, 1953.

En nya stationsskola blev klar 1953, men redan den 25 mars 1961 kunde man i Jönköpings-Posten läsa en artikel med rubriken "Haboskolan speglar framåtskridandet. Skriande lokalbehov visar expansion". Lokalbristen var då så stor att man inre kunde klara av ett åttonde obligatoriskt skolår, som var den vanliga övergången till enhetsskolan. Istället fick man senare gå direkt över på nioårig enhetsskola.

Skolsalar fick ordnas genom tex. inhyrning i kommunalhuset, en provisoriskt nedlagd skola, missionshus, samt i bibliotek och sal för handarbete. Ett av problemen med utbyggnaden, visade sig vara att de planerade projekten redan visade sig vara för små under pågående byggnadstid.

Överlärare/rektor Olof Bandh.

Överlärare Olof Bandh berättar i en skrift på femtitalet att redan före år 1842 års skolstadga har det funnits små byskolor i socknen. Den nuvarande äldsta skolan inom distriktet är Simontorps skola.

Stationsskolan byggdes år 1931, men då barnantalet ökat de sista årtiondena, har man varit tvungen att bygga en ny skola. Undervisningen inom distriktet är för närvarande uppdelad på sex skolor. Två skolor har A-form och de övriga har B:1 form. Dessutom finns det en specialklass. Inom distriktet undervisar f.n. 27 lärare (10 småskollärare, 14 folkskollärare samt 2 yrkeslärare).

I Stationsskolan finns ett centralkök, från vilken maten fraktas ut till de andra skolorna. Personalen i centralköket utgöres av en föreståndarinna och tre biträden. Vid varje skola finns det dessutom ett biträde. Skolmåltiden infördes i distriktet 1953 och kostar kommunen omkring 8.900 kr per år. Portionskostnaden uppgår till 85 öre per elev.

Skoltandvården är förlagd till Mullsjö och likaså läkarundersökningen.

Det åttonde läsåret skall införas som frivilligt fr.o.m. läsåret 1958-59. Den nya kursplanen för klass 8 upptar 3 alternativ. I två av dessa är yrkesundervisningen ett ämne av första rang.

Enhetskolan, som redan kastar sin skugga över de svenska skolbarnen, skall införas fr.o.m. läsåret 1962-63. och den beräknas vara fullt utbyggd läsåret 1971-72.

Yrkesskola, 1946.

Yrkesskolan i Habo startades 1946. Det är en liten yrkesskola med kvällskurser. Den första kursen hade varit en sömnadskurs med barnavård, i vilken två lärarinnor undervisade. Tre sådana kurser hölls det första året.

Nu har man ett mycket större antal yrkeskurser i Habo. Det finns en sömnadskurs som omfattar 120 timmar. Matlagnings- och språkkurser vardera på 90 tim. Maskinskrivningskurs på 80 tim. I gassvetsning hålles en kurs, där eleverna efter genomgångna 150 tim är fullt utbildade svetsare. Den enda kursen som är hobbybetonad är en hemslöjdskurs i träslöjd på 120 tim. Yrkeskursen för handel och industri omfattar 180 tim. eleverna undervisas bl.a. i svenska, bokföring och räkning.

Yrkesskolan är i verksamhet på kvällen mellan kl. 18-20. Ett läsår omfattar tiden från sept. till maj mån. För närvarande undervisas ca 85 elever. Överskottet på elever är stort, på grund av att matlagnings- och sömnadskurserna endast är för kvinnliga elever.

Lärare till kurserna kan ibland vara mycket svårt att få. Språkläraryrket ordnades ganska så lätt genom folkskollärarna i Habo. Däremot lärare till sömnad och svetsning måste man skaffa från Jönköping. Dessa lärare måste för resans skull sätta till extra tid, men det kompenseras så att lärare får timlön även för restiden.

Eleverna får betala en kursavgift på 10 kr. I sömnads- och matlagningskurserna får eleverna själva betala kostnaderna för materialet. Skolan erhåller statsbidrag till avlöningar. Kommunen bidrager även till vissa utgifter.

Skolans framtid är svårt att utsäga något om, men troligen kommer det att hållas kurser även om enhetsskolan tillkommer. Men det hela måste läggas upp efter elevantalet som kan vara väldigt ojämnt fördelat på de olika planerade kurserna.

Centralskolan, 1964.

På höstterminen 1964 togs den efterlängtrade Centralskolan i bruk innehållande matsalsbyggnad, högstadiebyggnad, verkstadsbyggnad, lågstadiebyggnad och gymnastikhus. Dessa byggnader är uppförda i direkt anslutning till den tidigare centralskolan, som nu kom att fungera som mellanstadiebyggnad. Man hade nu fått en modern och ändamålsenlig femparallellig skola i centrala Habo.

Konventikelplakatet 1726.

När enhetskyrkan insåg det farliga i att andra samlingar skulle kunna fira andliga sammankomster skapades konventikelplakatet 1726, för att från kyrkan och samhällets sida markera den "andliga" enheten. Först 1858 kunde dessa föreskrifter från överheten upplösas framför allt på grund av de liberala strömningar som låg i tiden.

Den franska revolutionens centrala tanke om personlig religionsfrihet kunde nu slå rot femtio år efter de förödande Napoleonkrigen. För Sverige i allmänhet och

Habo i synnerhet kom framför allt nya kristna uttryckssätt och trosströmningar att ta sin början.

Även präster som Jacob Otto Hof och Mårten Johan Landahl kunde företräda en ny personlig andlighet inom kyrkan, liksom Evangeliska Fosterlandsstiftelsens predikanter som Lindberg, Rosenius och Ahnfelt.

Den s.k. roparrörelsen, som hade sitt centrum Kvistbro, Närke, genom Adam Smedberg från Dala socken i Gudhems härad, började ha stor framgång i Småland och Västergötland under 1940-talet. Denna väckelse riktade kritik mot "tidens lastbara leverne", som alkoholmissbruk, hyckleri, förtryck och social misär.

Kyrkeryds missionsförsamling.

1878 startades en missionsförsamling, som gick under namnet Kyrkeryds missionsförsamling. Den kom senare att heta Habo friförsamling och kom att disponera ett hus på Hjovägen 10 från år 1899.

Inom svenska baptiströrelsen kom en radikal inriktning att verka i Habo, nämligen fribaptismen. Denna inriktning verkade i radikalpacifistisk riktning, vilket betydde att man vägra de göra värnplikt. "Försoningsfrågan" stod i centrum, vilket kom att leda till konsekventa personliga, etiska överväganden. Dessutom undvek man pastorstitlar och tillämpade en s.k. platt organisation. Redan den 31 december 1884 samlades en grupp av nio personer kring Helge Ottoson. Den spartanske fribaptisten Helge Åkeson översatte ordagrant gamla och nya testamentet direkt från hebreiskan respektive koinegrekiskan - 1911.

Filadelfia.

En annan strömning med amerikansk förebild, som växte fram under det tidiga 1900-talet var pingstväckelsen med namnet: Filadelfia. För Habos del var det Filadelfiaförsamlingen i Huskvarna, som kom att stå som fadder för den tidiga verksamheten. Bönemöten hade tidigare förekommit på olika platser i kommunen. Dessa hade hållits av bl.a. David Björk i Habo centralort och i Kyrkbyn år 1922.

Svenska kyrkan.

Klockare- och organister.

1882 anförde organist Hagström i Gustav Adolf besvär över kyrkostämmans beslut att för klockare- och organisttjänsterna utbetala en lön av endast 160 kr. per år. Besvären bestreds och lönen torde ha blivit fastställd enligt föregående beslut.

1884 hade gjorts en utredning angående klockarelönen i Habo. Beslutades att klockaren skulle åtnjuta avkomsten av bostället Björstorp som beräknades utgöra 145 kr., samt dessutom kontant 155 kr per år. För organistsysslan ägde han inneha organistbostället Fiskebäckstomt samt åtnjuta räntan att från bostället utfallna expropriationsmedel kr. 840:81.

När ringningen med kyrkklockorna skulle betalas kontant bestämdes en ersättning 1878 till - 12 öre för förstagångsringningen och - 25 öre för helgmålsringning.

Kyrkvaktmästare J. Hjerp åtog sig år 1882 mot en ersättning av 6 kr per år verkställa förstagångs- och helgmålsringningen i Gustav Adolf.

Prästen Lennart Franck.

1946 verkade s.k. pastoratsadjunkter i Habo stationssamhälle. Det betydde att kyrklig verksamhet utökades.

Under ett antal år i början av 50-talet arbetade här prästen Lennart Franck. Han var en populär präst, som även deltog i tävlingar i fri-idrott, som ordnades av Habo IF. Han kastade här diskus och stötte kula.

1952 gjorde Lennart i kula 10.59 och i diskus 34.82. Enligt tabellerna gjorde jag själv 32.23 i diskus år 1959, vilket måste betyda att Francks resultat var mycket bra.

Lennart var förmodligen en av få präster i Habo som aktivt deltog i idrottslivet. Han kom senare att under många år arbeta som stiftsadjunkt på Siftsgården i Flämslätt.

Brudkrona 1954.

Franck mottog 1954 församlingens brudkrona, som skänktes av Kyrkliga flickringen. I dokumentet står bl.a. att "brudkronan i förgyllt silver, som enligt gåvobrevet närmast är avsedd för det tillämnade kapellet i Habo stations-

samhälle och det skall tillkomma pastorsadjunkten att bestämma utlåningen, om vilket det är stadgat, att företräde skall lämnas åt "flickor från Habo socken".

Det skall sägas att vid denna tid fanns inget kapell i centralorten, endast ett församlingshem. Det skulle dröja till den 12 september 1993, då S:t Johannes kyrka, invigdes vid Jönköpingsvägen i det centrala Habo.

I mitten av femtiotalet fanns tre syföreningar. Sammanlagt hade församlingen sex syföreningar, som uträttade ett stort arbete bl.a. hade de under det sista året samlat en summa på 3.000 kr för missionsverksamheten.

Församlingen hade också vid denna tid två söndagsskolegrupper, en i kyrkbyn med 30 barn och en i stationssamhället med 80. Ett tiotal lärare svarade för undervisningen. Habo söndagsskola var en av landets äldsta, den sägs ha grundats redan på 1870-talet.

Torsten Håkanssons hobbygrupp.

En juniorgrupp fanns också, som bestod av ett tretotal ungdomar, vilka ägnat sig åt hobbyarbete. Själv deltog jag med stort intresse i Torsten Håkanssons hobbygrupp för oss unga som var flygintresserade. Vi byggde friflygande plan av balsatré tex. Bantam och Termik, vilka också deltog i tävlingar på Jönköpings flygfält i mitten av femtiotalet. Vi hade våra sammankomster i folkskolan på Gröne vägen -i källarens slöjdlokal.

Vid denna tid var omkring 40 kyrkobröder engagerade i kyrkans verksamhet.

Sven Gudmundsson, kyrkoherde.

Kyrkoherde Sven Gudmundsson ansåg vid denna tid att den kyrkliga aktiviteten var tillfredsställande. Trots de stora avstånden inom församlingen var de personliga besöken många vid alla kyrkliga sammankonster . En högmässa samlade i regel omkring 80 besökare. En populär gudstjänst i Habo kyrka var Julottan, som under femtiotalet kunde samla tusentals besökare.

Det skall sägas att kyrkoherde Gudmundsson var en omtyckt präst i församlingen. Han var även med som initiativtagare till att bilda en socialdemokratisk broderskapsgrupp i Habo. Den konstituerades fredagen den 13 mars 1957. Vid denna tid var det ovanligt att en präst engagerade sig politiskt.

Kyrkoherdar.

De kyrkoherdar som därefter kom att arbeta i Habo var Bertil Alberius, Arne Olsson, Anders Bolin och Lasse Haglund.

I samhället har församlingshemmet vid Jönköpingsvägen varit samlingspunkt för den kyrkliga verksamheten. 1972 byggdes församlingshemmet ut, samlingslokaler och arbetsrum blev större och ändamålsenliga. Dock blev det för först den 20 september 1993, som den nya kyrkan under namnet S:t Johannes, kunde invigas. Övriga lokaliteter utvidgades på alla plan i byggnaden. Nu förenas kyrka, samlingsrum, bibliotek, personalrum och verksamhetsrum under ett och samma tak. 2013 firades 20-årsjubileum med pompa och ståt.

Gustaf Adolf.

Gustaf Adolf bildade storförsamlingen med Habo, 1952. Fiskebäcks kyrka flyttades hit 1780, då också ortens namn - Gustav Adolf - präglades. Altaruppsatsen är som i Habo kyrka tillverkad av Jonas Ullberg från Härja. Predikstolen med korg och baldakin är tillverkad av Johan Werner d.ä. 1653. Dopfunten från 1719 medfördes vid flyttningen. Till denna hör en sexkantig dopskål av tenn, som är skänkt av Carl Mellyn, Stora Kärr i Habo.

Församling hade vid femtitalets mitt två söndagsskolor; en i Baskarp och den andra i prästgården. Söndagsskolbarnens antal var 30-35 på vardera stället. I Gustav Adolfs kyrka fanns även en kantor, en vaktmästare och två kyrkvårdar. Församlingen hade ett kyrkoråd som bestod av sex medlemmar.

Harald Plith.

Den sociala verksamhet bedrevs under femtitalet genom Röda korset. Fri-baptisterna brukade varje år ha en stor ungdomskonferens i kyrkan. Det finns även uppgifter om att dåvarande komminister Harald Plith, som också var en god fotbollsspelare, då och då predikade vid frikyrkosamfundens sammankomster. Han flyttade senare till Tidaholm och fortsatte som kyrkoherde i Larv under tio år: 1969-1979.

Första Advent 1970 tillträdde N. Carlsson tjänsten som komminister i församlingen. Han tjänstgjorde här fram till pensioneringen 2002 livligt omtyckt och vördad av församlingsborna. Någon tid därefter såldes prästgården i Starbäck.

2009 gjordes en totalrenovering församlingshemmet, som nu är välbesökt och rymmer fina lokaler för verksamheter i olika åldrar.

Brandstorp.

Brandstorps kyrka och församlingen sammanfördes med Habo och Gustav Adolf 1974 och bildade en samfällighet. Den medeltida kyrkan flyttades 1626 från Häldeholm till sin nuvarande plats. 1697 ersattes denna enkla byggnad av en timrad korskyrka. Drivande bakom bygget var överjägmästaren Adolf Hård boende på det närbelägna säteriet Skämmingsfors.

1923 gjordes en genomgående restaurering, som utgick från kyrkans utseende från 1750.

Kyrkogården inhägnas på alla sina fyra sidor av en timrad stockgärdesgård, eller "kyrkobalk", som består av 51 balkar. Under 1700-talet var balkarna vanligt förekommande i Sverige, men de har i regel ersatts av stenvmurar.

Kyrkobalkar, som i Brandstorp, finns numera endast kring Södra Råda gamla kyrka i Värmland. Därför har timmerbalkarna under 2010 och 2011 reparerats eller byts ut mot tätväxande timmer från Hökensås. Likaså har det handslagna teglet tagits ner, tvättats och återlagts. 2012 lades ny spåntäckning.

Altaruppsatsen är tillverkad av Johan Ullberg d.y. - 1749. I altarets mitt finns den korsfäste Kristus mellan moder Maria och lärjungen Johannes. Kyrkan takmålningen är utförda av Johan Kinnérus, bl.a. Edens lustgård med kunskapens träd, Eva, Adam och ormen, syndafallet och dess följder.

2007 byggde församlingen ett nytt funktionellt församlingshem.

Fiskebäcks kapell. Invigdes åter - 1939.

Fiskebäcks kapell återupprättades och invigdes 1939. Detta efter att inta ha haft något kyrkorum under 159 år. Kapellets gamla klockstapel fick dock stå kvar vid den överraskande flytten till Gustav Adolf 1780. Gustav III hade säkert ett finger med i flytten, eftersom kyrkan kom att få namn efter sonen. Emellertid kom han i onåd och flydde utomlands under namnet - överste Gustafsson.

Under gammal tid fungerade Fiskebäck som en egen församling. Kyrkan kom att fungera som en uppskattad "offerkyrka" vid Vätterns strand. Gåvor skänktes som tack för att ha överlevit fara och därmed fått Guds beskydd.

När kyrkan sedan revs och flyttades 15 km i nordvästlig riktning blev många församlingsbor både arga och förstummade. "Såret" läktes först när biskop Gustaf Ljunggren återinvigde kapellet 16 december 1939.

Det skall även tilläggas att kapellet berövats en dopfunt från 1100-talet, som numera förvaras på Skara museum; likaså har kapellet frantagits ett altarskåp från 1400-talet, som nu finns på Historiska museet i Stockholm. Detta altarskåp införskaffades från Tyskland och skänktes till Fiskebäcks kyrka av hauptman Julius Kemmerer, Per Brahes d.y. högra hand, då området var i grefskapet Visingsborgs ägo.

I dag är kapellet med kyrkogård en eftertraktad plats för vigsel och begravningar. Under sommaren ordnas musikgudstjänster, vilka är mycket välbesökta.

Missionsförsamlingen.

Habo missionsförsamling är ett resultat av de väckelser, som under 1800-talet svepte fram över vårt land och även berörde Västergötland. I Habo fick man känning av detta. Särskilt kan uppmärksammas den verksamhet som bedrivits av komministern Jacob Otto Hof.

Under denna tid var det bl.a. fyra bröder, som kom att göra en betydande insats som väckelsepräster. Den mest framstående av dem var Mårten Johan Landahl. Stora människoskaror samlades för att lyssna till honom och man kunde gå långa vägar för att få tillfälle att höra honom. Det berättas att en kvinna gick tio mil med ett litet barn på armen för att lyssna till prästen Landahl.

En av dem som kom att spela en framträdande roll, som Jönköpings Traktatsällskaps förste kolportör, var en av de ledande männen inom Evangeliska Fosterlandsstiftelsen - Carl-Johan Lindberg. Ett stort inflytande genom sin förkunnelse i våra bygder lär Carl Olof Rosenius och sångaren Oscar Ahnfelt ha utövat.

Under 1870-talets senare år är man framme vid frikyrklighetens verkliga genombrott, då Paul Petter Waldenström verkade. Förenings- och nattvards-

frågorna blev föremål för avgörande beslut, som ledde fram till SMFs bildande 1878. Från och med detta år är den fria församlingsbildningen en verklighet i Sverige.

Pastor Adolf Fischer.

Den fria andliga verksamheten i Habo, och särskilt missionsförsamlingens bildande, kan ses mot bakgrunden av det som jag ovan helt kort beskrivet.

Åren 1854-55 var det en stor väckelse i Habo och den som hade en framträdande roll här var pastor Fischer, som då tjänstgjorde i Habo. Pastor Adolf Fischer betraktades som en banbrytare för det frikyrkliga arbetet i Habo samhälle.

1878 invigdes ett missionshus. Föreningen fick namnet Kyrkeryds missionsförening. För att ge missionshuset en mer central plats flyttades det 1899 till Hjovägen 10, där det kom att vara beläget under många år. Vid denna tid började man kalla missionsföreningen för Habo friförsamling.

Under 1930-talet genomgick församlingen en andlig och organisatorisk splittring, då ett 40-tal medlemmar kom att övergå till pingstförsamlingen. Krisen gjorde att församlingen också var tvungen att lägga ner en stor del av sin verksamhet. Medlemsantalet var under 1950-talet - 85.

Pastor Stig Falk.

1953 var pastor Stig Falk församlingens predikant och föreståndare. Mot slutet av sjuttioalet började missionshuset bli fört litet, då församlingen hade 120 medlemmar. Framförallt hade ett omfattande ungdomsarbetet vuxit ut och givet ett gott resultat.

I mars 1983 stod nuvarande Missionskyrkan färdig för invigning. Stora arrangemang med kända sångare har gästade kyrkan som tex. Artur Ericksson, Göte Strandsjö och Eva-Maria Klingvall. Även konstutställningar har förekommit, där behållningen gått bl.a. till lepraprojekt i Indien. Under flera år har församlingen tagit hand om gatubarn från Minsk några veckor varje sommar.

Församlingens medlemsantal är idag runt 350 medlemmar, samt ett stort antal barn och ungdomar.

Habo Missionskyrka är nu en ekumenisk församling ansluten till Svenska Alliansmissionen och Eumenia Kyrkan.

Baskarps missionsförsamling.

Missionshuset i Baskarp byggdes i Karstorp på 1870-talet. Det invigdes i maj 1881 av prosten i Habo - Isak Strand. Huset flyttades senare, 1913, till annan plats med utsikt över Vättern. Verksamheten i huset "avblåstes" och upphörde vid en ceremoni söndagen den 23 januari 2005. Dock framhöll föreståndaren Åke Marstorp vid detta tillfälle att församlingens - 8 medlemmar - kommer att träffas som bönegrupp i hemmen. Den lilla församlingen är idag knuten till Evangeliska Frikyrkan.

Salemkyrkan.

Fribaptisterna.

På 1880-talet kom två kolportörer till Habo för att förkunna Guds ord. De hette Karl Palmberg och Sven Johansson. Den förstnämnde var präst och den sistnämnda var frikyrkopastor. Senare bildades fribaptistförsamlingen, som till en början bestod av nio medlemmar. Grundaren av församlingen var Helge Ottosson. Starten räknas från den 31 december 1884. Den första gudstjänst-lokalen byggdes år 1898. 1935 byggdes lokalen vid Hjovägen, vilken renoverades 1953.

I socialt avseende är församlingen enhetlig, därför att de flesta medlemmarna tillhörde arbetarklassen. En viss kontakt med ABF har förekommit. Man upprätthåller också samarbete med missionsförsamlingen.

Isak Wirgén.

Fribaptismen skiljer sig från Svenska Baptistsamfundet genom bl.a. "försoningsfrågan". Fribaptisterna, medlemmarna, har helt tagit avstånd från krigstjänst. Numera ses detta som en samvetsfråga, som var och en själv får avgöra. Förr fick man, som bekant, sitta i fängelse för vägran att bära vapen. Herr Isak Wirgén, en av grundarna, har själv berättat om hur det var, när han 1904 skulle göra sin värnplikt.

”Jag tycker inte att det är rätt att bära vapen, för det står ju i Guds ord, att man inte skall göra sin nästa något ont utan man skall älska även sina fiender. Jag fick också sitta i fängelse men bara någon dag, sedan blev jag frikänd. Jag fick gå som trädgårdsmästare och fick använda min civila kläder. Senare blev jag sjukvårdare”.

Vid denna tid tog fribaptisterna bestämt avstånd från politisk verksamhet. De använde heller inga titlar inom församlingen, utan där ansågs alla vara lika enligt det bibliska "allmänna prästadömet". Några pastorstitlar brukades heller inte. Varje församling valde en föreståndare, som bodde på platsen. Denna person brukade i regel vara föreståndare livet ut.

Målarmästare Bohman.

I församlingen i Habo var målarmästare Bohman föreståndare under många år. Till hjälp hade han äldste och diakoner. Samfundet hade också resepredikanter som besökte olika församlingar. De hade ingen bestämd grundlön, utan fick betalt direkt av respektive församling de besökte. Under femtiotalet ordnades även veckoläger för ungdomar på gården Klingekärr.

Salemkapellet var länge beläget vid Hjovägen, där det fanns utrymme för vaktmästare och i källaren ungdomsverksamhet. Petrus Bohman, som bodde strax intill, var en av ledarna. Församlingen har sedan många år tillbaka en vackert belägen ungdomsgård i Munkaskog belägen vid sjön Vätterns strand.

Den nya Salemkyrkan har numera adressen Carlforsliden 2. Den är belägen vid den gamla vägens utfart mot Hjo på Skogen-området. Kyrkan invigdes 1991.

Evangeliska Frikyrkan.

Verksamheten lyder numera under namnet Evangeliska Frikyrkan. Det är en församlings- och missionsrörelse, där 296 självständiga kristna församlingar samverkar. Kyrkan har idag 180 medlemmar; barn- och ungdomsverksamhet, samt träffar för äldre under namnet: "Salemträffen".

Pingstförsamlingen.

Pingstväckelsen i Habo har två historiska utgångspunkter. Det ena från 1920-talet, då de första mötena började hållas i enskilda personers hem, framför allt

på landsbygden i Gustav Adolf bl.a. i Anneberg, Luktenborg, Hallebo och Gullskog.

Den andra är från Habo kyrkby, där det under 1920-talet fanns en fri grupp för bön. Här bildades en "böneförening" med antagna stadgar och med 48 medlemmar. Denna s.k. bönegrupp gick samman med Filadelfiaförsamlingen i Habo 1936.

Skomakaren David Björk.

Vidare kan nämnas att skomakaren, David Björk från Svarttorp, 1922 flyttade till Habo. Han ordnade bönemöten i sitt hem. Efter något år anordnade bönegruppen sitt första offentliga möte, vilket hölls i missionshuset. Många personer besökte detta möte. Därför beslöt gruppen att i fortsättningen ha flera offentliga möten.

1923 hyrde man en lokal i Dalsäter. Vid de två första dopförrättningarna döptes elva personer. Hela gruppen kom att ansluta sig till Filadelfia i Huskvarna och blev därigenom en utpost till denna församling. 1925 hyrdes en lokal på övre våningen i Dalshyddan, Äldstebröderna från Huskvarna reste till Habo och hjälpte till med verksamheten.

Handlaren Edvard Johansson.

År 1931 var tiden inne för att bilda en gemensam församling. Handlaren Edvard Johansson, som bodde i Dalshyddan, blev den förste pastorn (1931-1933).

Församlingen bestod till en början av 31 medlemmar och antog namnet Filadelfiaförsamlingen i Habo.

Vid denna tid uppstod en konkurrens om medlemmar mellan den nystartade pingstväckelsen och medlemmar tillhörande den fira missionsförsamlingen. Ett 40-tal av missionsförsamlingens medlemmar gick över till den nybildade Filadelfiaförsamlingen. Av min mor har berättats att morfar och mormor, Johan och Ada Gustafsson, kom från missionsförsamlingen.

1934 togs min mor, Brita Larsson, upp i Filadelfiaförsamlingen. Hon var då 17 år och kunde spela orgel. Som organist i församlingen kom hon att verka i församlingen under alla år.

Föreståndare Nils Folke.

Församlingen förste föreståndare var Nils Folke - under åren 1936-1940.

Under denna tid hade medlemsantalet ökat. Behovet av en större lokal blev aktuell. 1935 byggdes en församlingssal, som rymde 200 personer. Den var belägen i närheten av Habo Ullspinneri - på Tidaholmsvägen 10. 1937 skaffade även församlingen ett kapell i Habo kyrkby, samt startade verksamhet i Baskarp.

Redan 1959 hade Ruben Karlsson för församlingens räkning inköpt tomten vid korsningen Nygatan/Malmgatan, som tidigt kom att användas för sommarens tältmöten.

Den 31 oktober 1968 började arbetet på en ny Pingstkyrka som kunde invigas 11 till 12 oktober 1969. Min morfar postföraren Johan Gustafsson var den förste, som i början av januari 1970 begravdes i kyrkan.

Under åren har medlemsantalet skiftat beroende på in- och utflyttning. I dag består församlingen av 311 medlemmar fördelade på 142 kvinnor och 163 män.

Verksamheten i Baskarp är nedlagd. Istället har man satsat centralt och fördubblat ytorna i centrala Pingstkyrkan: församlingssal, sporthall, lekrum, ungdomsrum.

Under de senaste femton åren har samarbetet med andra församlingar ökat. Tätast samarbete sker med Smyrnakyrkan, då det handlar om konfirmandläsning, barn- och ungdomsarbete, samt Second Hand Butik.

Hanna och Karl Asp i Kina.

Församlingens förste missionär hette Karl Asp och arbetade tillsammans med hustru Hanna i Yunanprovinsen i södra Kina, där också dottern Rut var med. Asp omkom tragiskt nog vid ett av japanernas flyganfall. Hanna och Rut kom i

japansk fångenskap under elva månader, där de led av undernäring och omänsklig behandling. 1947 utgav Hanna Asp boken: "Han föll på sin post", där hon berättar om omständigheterna i Kina och fångenskapen.

Örebro-Kuriren - 1945.

I en intervju i Örebro-Kuriren 1945, även publicerad i Reflex nr 1, december 1945, berättar Hanna Asp hur det var när japanerna anföll morgonen den 28 september 1943:

"Vi fick order att utrymma på två timmar, under vilken tid vi skulle försöka ta vara på så mycket som möjligt av våra tillhörigheter. Och så kom avskedets stund. Vi älskade det folk vi verkat ibland och jag tror att de älskade oss. Min man och jag kallades aldrig något annat än mamma och pappa, och den dag vi skulle ge oss iväg kommer jag ihåg hur alla invånarna stod omkring oss. Alla ville hålla sin hand på mig och det gick så till att en del lade sig ned på marken och tog tag i benen. Jag kunde inte hålla tillbaka tårarna och när de såg att jag grät, grät de också."

Den yttre missionen har under senare år riktat bidrag till missionärer i Chile, och familjer i Rumänien. Under de senaste tjugo åren har man stöttat barn i Ukraina, där man även driver en Bibelskola. Missionsinsats har även gjorts i Nordafrika, vad gäller radioprogram och utbildning av tekniker.

Församlingen tillämpar idag en öppen syn på medlemskap. Det betyder att man som medlemmar accepterar personer som blivit barndöpta.

1996 antogs namnet Pingstförsamlingen i Habo i stället för tidigare: Filadelfiaförsamlingen i Habo.

Smyrnakyrkan.

Smyrnakyrkans historia börjades 1914, då familjen C. Storck flyttade till Dykärrs gård. Samma år bad de två evangelister från Götabros bibelskola utanför Kumla att komma och predika i bygderna. Bibelskolans huvudman var vid denna tid Helgelseförbundet.

Redan 1921 uppstod en kraftig väckelse och den resulterade i att en församling bildades den 23 april 1922. Omkring 30 personer var närvarande.

Arbetet växte och den lilla flygelbyggnaden på Dykärrs gård blev för trång. Man beslutade då att bygga ett missionshus. Den 16 oktober 1932 stod den nya lokalen klar i Nyholm vid infarten till byn Alarp.

Den nybildade församlingen, Dykärrs Fria Församling, anordnade de s.k. Dykärrskonferenserna på gården, vilka kom att äga rum under juli månad alltifrån 1931 till avslutningen i augusti 1983 dvs. under 52 år.

Herbert Rönnefors, pastor.

1942 hälsades församlingens förste pastor, Herbert Rönnefors, välkommen. Sedan dess har det arbetat tolv pastorer och 26 ungdomsledare/evangelister i församlingen.

Många invånare hade flyttat in till Habo stationssamhälle från landsbygden, vilket gjorde att man såg behovet av att även ha en lokal inne i centrum.

1971 invigdes "lilla Smyrna" i Habo på Bränningegatan 7. En helt ny kyrka byggdes och invigdes 1 advent 1975. Församlingen hade vid denna tid 160 medlemmar, samt ett 100-tal barn och ungdomar i olika aktiviteter. I dec.1981 avslutas definitivt verksamheten i Nyholms missionshus med en tacksägelsegudstjänst.

Den nya verksamheten i Habo utökades 1986 med Café Tabasco, som blev en samlingspunkt för ungdomarna i samhället på fredagskvällarna. I ungdomsverksamheten kan också nämnas ungdomskören med 40 sångare.

Förskola och Second hand.

1998 startades en förskola med namnet Solstrålen med plats för 20 barn. Vidare utökades församlings verksamhet i april 2003, när Habo Second Hand öppnades. Här säljs begagnade saker till förmån för hjälparbetare bl.a. Sydafrika, Bangladesh, Tanzania m.fl. Ett tjugotal frivilliga arbetar med verksamheten, samt i butiken på Jönköpingsvägen 22, som har öppet två gånger i veckan. Under tio års tid har denna verksamhet till sociala projekt förmedlat sju miljoner. I januari 2014 tog Erikshjälpen över verksamheten.

Smyrnaförsamlingen har idag 244 medlemmar och 150 barn- och ungdomar i olika grupper. Sedan det stora samgåendet 1 januari 1997 av frikyrkoförbund ingår Smyrnakyrkan i Habo i den Evangeliska Frikyrkan.

Betaniaförsamlingen i Brandstorp.

Betaniaförsamlingen i Norra Fågelås, som tillhör pingströrelsen, bildades 1922. Församlingen hade flera medlemmar, som bodde i Brandstorp och där hölls barnmöten, samt enskilda och offentliga samlingar bl.a. i Folkets Hus.

Den 6 juli 1935 beslöts att medlemmarna i Brandstorp skulle utgöra en utpost till Betaniaförsamlingen i Norra Fågelås. Lokal fick hyras av Kooperativa Föreningen i Brandstorp för 100 kr per år.

1936 fick församlingen köpa byggnaden för 1000 kr. Anna Gustavsson och Svea Gillberg ansvarade för verksamheten. 1939 iordningsställdes en evangelistbostad i byggnaden och Elma Eriksson blev anställd av församlingen som evangelist. Hon verkade här 1941-1943.

1950 började församlingen ordna tältmöten i Brandstorp. I övrigt hölls sammankomsterna i Folkets Hus. I protokoll från 1951 kan man läsa att Elma Eriksson ordnade arbetsmöten för flickor, som stickade och sände sina alster till Stockholm "till hjälp för nödens lindrande bland storstadens många nödlidande medmänniskor".

Evangelisterna Eva Enarsson och Elisabeth Häljeskog.

1953 genomgick Betania en renovering och vattenledning drogs in. Evangelisterna Eva Enarsson och Elisabeth Häljeskog fortsatte arbetet. 1965 renoverades Betania ytterligare - oljekamin sattes in och ny talarstol införskaffades.

1970 installerades elvärme. Elma Eriksson återvände och hyrde bostaden i Betania. Hon arbetade nu ideellt och bodde kvar i Betania till november 1971.

Lokalen användes till söndagsskola och gudstjänster fram till 1988, då Betania såldes till Habo Kommun. Det kan konstateras att under alla dessa år har här varje vecka samlats 20 till 60 barn, vilka fått undervisning om "Bibelns berättelser och fått lära sig minnesverser och kristna sånger".

Betaniaförsamlingen i Norra Fågelås arbetar nu vidare i Brandstorp, där det bl.a. hålls ekumeniska gudstjänster i församlingshemmet och tältkampanjer varje sommar tillsammans med Rödåns Friförsamling

Rödåns Friförsamling

Rödåns Friförsamling har haft verksamhet sedan 1980. Den bedrivs i Missionshuset, som har ändamålsenliga och handikappvänliga lokaler.

Under en tid av utflyttning minskade församlingens medlemsantal. Nu har yngre familjer återvänt och verksamheten bland barn och ungdomar har nu ökat. Idag ordnas gudstjänster, samt barngrupper, verksamhet för äldre, cafékvällar och musik- och sånggudstjänster. Populärt är Valborgsmässofirandet, som firas av ett par hundra besökare.

Årliga aktioner har samlat dragit in 2 miljoner till sjuk- och hälsovård i Tanzania.

Tidiga kommunikationer i Habo.

- häst, tåg och bil.

Bondelandskapet breder ut sig över hela kommunen. Invånarna tar sig fram till fots över stock och sten, över smala grusade stigar och de ridvägar som kan erbjudas. När tiden förändras, förändras även sättet att ta sig fram på.

Järnvägen - 1864.

När järnvägslinjen mellan Falköping och Nässjö stod färdig i ett kylslaget december 1864 var det mer än en milstolpe, som slogs ner i ortens historia. Det var förskjutningarna som började mellan land och stad, mellan gård och allt mer tätbefolkade byar.

Habo kyrka blev inte längre en medelpunkt på orten. Istället framträdde ett område, ett samhälle, som låg både avsidet och i otillgänglig terräng. För så

skulle en järnväg dras - genom marker där inga bördiga jordar, skogar eller ängar där något kunde skadas eller förminska.

Anhalten på Bränninge ägor blev nu början till ett nytt centrum dvs. Järnvägsstationen i Habo, som också kom att ligga mellan stora och lilla Gunnarsbo. Storbonden själv, mångmiljonären Anders Larsson i Bränninge, insåg den nya tidens transportmelodi. Han erbjöd gratis två och ett halv tunnland av sin mark, för att kunna genomföra järnväg och station.

Furusjö - 1917.

I Furusjö anlades en anhalt 1917 efter önskan av ortsbefolkningen. Detta fick till följa att en handelsförening bildades och ett nytt samhälle kunde här växa fram med affärer, pensionat och missionshus.

Det nya stationshuset i Habo fick en originell "schweizerstil". Byggnaden blev anlag med fasad mot Bränninge gård. Den förste stinsen hette Carl Henrik Rennerfeldt. Vid stationen kom att arbeta tolv personer. Först tiden användes ångdrift av lok med "pumptorn". Elektrifieringen av banan skedde under 1930-talet senare hälft.

År 1900.

Skjutsstationen på Gästgivaregatan.

1900 började min morfars far, Gustaf Gustafsson, att driva en s.k. Skjutsstation på Gunnarsbo 1:18. Han använde häst och vagn, körde ut varor från butik till kund, hämtade resenärer vid järnvägen och upprätthöll den gästgiveriverksamhet som var föreskriven.

Här fanns en Skjutstavla enligt reglemente från 1914. Ersättning 200 kr om året och 1,50 per mil. 1918 började han och sonen Johan med transport av post, värdesaker och bud utefter linjen Habo-GustavAdolf-Baskarp, med många stopp och leveranser utefter vägen.

Bil - 1928.

1928 köpte morfar Johan den första bilen, som kom att trafikera sträckan. Det var en T-Ford inköpt från fabrikör Carlsson på Lagget. Morfar Johan kom sedan

att arbeta fram till pensioneringen år 1963. I tjänsten förbrukade han åtta olika bilar. Att köra post var ingen lek och fordrade både god kondition, styrka och envishet. Det som erbjöds var eländigt leriga vägar under olika årstider - snöstormar, tjällossningar, halka, punkteringar och motorkrånge.

Posten måste fram till varje pris! Johan var aldrig sjuk någon dag eller lämnade över till någon annan under alla arbetsår. Arbetet innebar att han först sorterade och lastade vid Posten, järnvägen i Habo. Avfärd före kl. 09.00, för att i bästa fall vara åter kl. 18.00. Då vidtog många gånger reparationer på den närbelägna bilverkstaden eller besök hos Gummi-Kalle vad gällde däck och snökedjor.

Lastkajen.

Järnvägsstationens lastkaj blev väl använd under förra delen av nittonhundratalet. Här lastades och lossades filter, sulfitmassa, sill, laggkärl, ved, virke och inte minst "vättersand", som kördes med lastbil i skytteltrafik från Baskarp.

Centralortens första bil, med beteckningen R 766, ägdes av tio personer på orten bl.a. av min farmors bror köpman Helmer Wahlén.

Den andra bilen kom i en låda från Amerika 1922. Den lär ha kostat 2.500 kr. Alla delar levererades till några personer i Fagerhult, som kunde montera samman fartvidundret. 1923 gjordes den första resan med bil till den avlägsna storstaden Göteborg.

JÄRNVÄGSSTATIONEN OCH POSTEN.

Morfar på posten.

Det stora, äldre "järnvägshuset" på södra sidan av spåren har jag ett vagt minne av. Jag var med morfar Johan och hämtade post där vid olika tillfällen. Senare revs byggnaden och den nya järnvägsstationen byggdes på andra sidan med vänthall, två biljettluckor, toalett, person- lika postboxar i entréhallen, där dörren in till Postverkets disk kunde öppnas.

På baksidan av posten parkerade morfar sin bil för att kunna lasta ett antal postsäckar, läderväskor och paket för vidare transport till postkontor i Gustav Adolf och Baskarp. Utefter vägen hade han också ett stort antal platser och gårdar, där han stannade till för att lämna eller ta emot gods och brev. Ibland gick han in och knackade på, samtalade, skämtade eller berättande en god historia.

Han stannade lite längre tid vid affären och posten i Gustav Adolf - inte långt från kyrkan. Därefter körde han tillbaka en bit, för att sedan kunna svänga runt prästgården i en vid djup högerkurva och vidare ner till laggkärlsfabriken i Starbäck.

Färden utefter den ofta gropiga grusvägen rullade fram på ett behagligt avstånd från sjön. Ur en fågels perspektiv betraktade vi Vättern, som låg framför oss med blånande fri yta och ett Visingsö som ruvade därute. Jag var i unga år med vi många turer.

Baskarp.

"Baskarp" började med den röda skolan på vänster sida och den lilla fabriken som gjorde lampor. Det var Svenssons i Fagerhult. Efter en stund var morfar framme vid Kittendorffs affär i Baskarp. Postavdelning låg i ett boningshus en bit upp i backen till vänster. När posten hade levererades hit infann sig en sorts "halvtid" för morfar, som här kunde intaga mat och en stunds vila.

Vissa regnfria sommardagar kunde vi gå och bada i en mindre damm inte så långt därifrån. Vi kunde också ta en tur ner till Fredriksens sandtag nere vid sjön Vättern. Den stora skopan drog in sand till tornet. Motorerna arbetade intensivt och de spända vajrarna sträcktes med kraft av sandskopans tyngd. Sandföretaget ägde också flera, ofta grönmålade lastbilar, som for fram och tillbaka mellan kajplatsen i Habo och fabriken Baskarp.

Sandpappersfabriken Naxos såg jag bara från sidan. Pappa Sigurd kom att arbeta här, efter det att de mindre företagen på Habo Laggkärlsfabrikens område lades ner.

Järnvägsstationen utgjorde ett naturligt centrum för unga och gamla. När tågen kom in från Jönköping samlades nyfika ögon för att notera vilka som hade varit och handlat i storstaden.

Vänthallen var ofta öppen. Därför blev det naturligt för oss unga att vara här för att "kolla läget".

Pressbyrån och godsmagasinet.

På andra sidan av uppfartsplanen fanns också en kiosk, där Pressbyrån sålde tidningar, tobak och frukt. Från utsidan kunde jag se vilka nya serietidningar som hade kommit in. Här jobbade Birgers mamma Ragnhild.

En Vilda Västern och stor kokusbulle, var för mig en naturlig beställning.

På stationens långa soffa av lackat trä lades också de tidningar, som jag skulle lägga i mitt tidningsfodral. Därefter placerade jag tidningarna på den bakre pakethållaren, för att sedan vikas och stoppas ner i prenumeranternas brevlådor eller brevinkast i hyreshus.

På lastkajen utanför magasinet kunde det gå livat till, när flera bilar backade intill för att lasta av gods. Här kryllade det av springande och bärande järnvägare i blåa overaller och typiska skärmmössor. Här ropade man högt till varandra; namn och orter kunde höras vida omkring, liksom numret på avsedd vagn vari godset skulle hamna.

Gösta Fredrikssons röst hördes starkt klingande över spåren. Han var solosångare i Filadelfia och var van att höras. Här fanns även Bernt och Arnold och så Andersson, som kom senare.

Någon gång funderade jag på att börja här i tidig ålder, då det av de flesta föräldrar ansågs var ett arbete med fast lön, avgränsad arbetstid och säker framtid. Man såg att de som arbetade med post och på järnväg ofta kunde ha två arbeten.

Transsporter till häst och på järnväg.

Vid fyrtiden på vardagarna var det högtryck i magasinet. Företagen skulle naturligtvis komma samtidigt, därför att dagens leverans hade packats klar. Det

kunde vara en rad röda plogar från Ströms, beslag från Isakssons, möbler från Ljungkvists, små och stora laggekärl från Lagget. Och självklart filter och plädar från ”Spennet”.

Småföretag drog ofta fram på enkel kärra. Simon kallades ofta in för tjänstgöring. Med ett majestätiskt lugn kunde hans häst genomkorsa samhället med överfullt lass, som krävde känslig hand med tömmar och tydliga smack till dragande häst för att i tid komma till kaj.

Lundqvistakurvan - centrum i HABO

Händelsernas kurva.

”Lundqvistakurvan” kom hastigt emot en på den stora vägen genom samhället. Den låg strategiskt till. Många motorcyklister använde den som en träningsplats för kurvtagning i höga farter. Ibland kunde det handla om en lokal hastighetstävling inom tätbebyggt område.

Slimmade motorcyklar av märket Triumph eller BSA kunde med stor häpnad, spänning och förfäran snabbt pressas genom kurvan från norr eller söder. Särskilt efter asfalteringen av genomfarten blev farterna avsevärda.

Händelserna kan noteras, som ett historiskt faktum, där en kamp utspelades mellan Småland och Västergötland där gränser överskreds. Kanske var det en påminnelse om att gamla, redan glömda gränsstrider, här hade ägt rum, som när motorcyklar, med kraftigt gaspådrag, låg genom kurvan och högvarvig motor vrålade över nejden.

Systrarna Lejon.

Vid kurvans ena sida låg systrarna Lejons hus. Här bodde Märta, som var kusin med farfar Carl borta på gården Berg. Två av systrarna ägnade sig också åt sommararbete på ett kaffe i Stenkullen, som låg i Lerums kommun, norr om Göteborg. På denna plats arbetade jag, åtskilliga år senare, som präst.

På andra sidan fanns Lundqvist & Wieberts affär med ingång på hörnet. Ingången flyttades senare till långsidan av huset, kanske för att bättre skilja på kunder till en speceriavdelning och en järnavdelning.

Utanför affären samlades ofta samhällets yngre herrar på kvällar och helger. Platsen gick under benämningen ”pengalösa hörnet”. Det berodde säkert på att de som inte hade några kontanter till resa med bil eller tåg till angränsande festplatser, tvingades stanna hemma.

Samtidigt var ”hörnet” en bra åskådarplats för dem som ville notera bilburna habobor, som skulle till stan. Huset bakom kom också en tid att fungera som kommunens bibliotek. Här fanns det röda, biblioteksinbundna böcker, som doftande plast. Mina första böcker lånade jag här.

Bränninge och Berg.

Om man fortsatte rakt fram passerades Hotellet på höger sida och Brandts manufakturaffär, som funnits på vänster sida, så länge jag kan minnas. Om jag ville cykla bort till Bränninge eller farmor Lydia i Berg, rullade jag över järnvägsspåret och trampade sedan förbi Lundqvists hus. Strax var jag ute på den öppna slätten. När jag väl hade skyndat förbi Bränninge gård, där aggressiva ankor högljutt nafsade kring vristerna, var jag uppe på platån, varifrån Vätterns yta tydligt kunde avnjutas och inrama idyllen.

På Bränninge ordnades ofta logdans under sommartid, då någon av traktens dragspelande orkestrar lät tonerna ljuda genom halmen. På gårdens öppna fält var det också lämpligt för oss unga, som byggde små segelflygplan i balsasträ, att med långt snöre ”dra upp” för en oberäknelig tur i luften. Åtskilliga flygmodeller har här fått nos och vinge krossad. Under vissa kvällar var vår lärare Torsten Håkansson ute med sina eterdrivna miniplan, vilkas ettriga motor hördes på mycket långt avstånd.

Habo Hotell.

På Hotellet fanns också ett fik och rum att hyra, men genomströmningen av resande var nog inte så stor under den här tiden. Under vissa kvällar samlades OK Gränsen i intilliggande rum för att undervisa nytillkomna ungdomar. Även Fotoklubben kunde här sammanstråla. Jag minns också hur vi samlades utanför Hotellet för att med spänstiga steg ge oss iväg för Riksmarschens obligatoriska runda genom bygden.

Här intill låg även Ringefelts charkuteriaffär, samt under viss tid Skandinaviska banken, som senare flyttade till det nya Kommunalhusets södra del, som vette mot Församlingshemmet. Bakom charkuteriaffären hade skomakare Andersson,

som bodde på Skogen, sitt lilla krypin. Här utfördes gedigna halvsulningar och klackningar, och det doftade läder långt in i väggarna. Efter en tid flyttade han till en liten röd förrådstuga, som låg placerad på en tomt mellan det nya hotellet och det gamla bageriet.

Nisses korv och anslagstavlan.

Om någon passerade genom kurvan en onsdagskväll, lördag eller söndag, var Nisses korvkiosk framdragen. Den fanns där som ett säkert tecken på att vi unga kunde samlas för att prata om de senaste idrottstävlingarna, och samtidigt ta en grillad med bröd.

Jag kan inte påminna mig att Nisse hade mos, men han hade ett gott hjärta och många roliga historier att bjuda på. På grund av kioskens läge lärde han att känna alla byns unga.

Helt nära korvkiosken hade Habo IF en liten inglasad anslagstavla, som tilldrog sig stor uppmärksamhet. Många intresserade stannade här sina cyklar, för att i lugn och ro informera sig om söndagens laguppställning.

Tryggve T. hade för vana att vid en viss bestämd tidpunkt öppna den nyckelförsedda tavlan, för att häfta fast en definitiv laguppställning med målvakt, försvar och kedja. Var man uttagen eller inte? Svaren var mycket viktiga för varje spelare, eftersom en medveten mental förberedelse skulle kunna göras inför söndagens bandymatch!

TJUGOHUNDRATALET

Förändringens vind.

Nostalgi. Men en nödvändig nostalgi - en sådan som lägger sig tung kring hjärtat och för en stund krama hårt om saknadens inre tankar. "Minnesknutar" uppstår, som sår, hopläkta under lång tid - ändå inte dödande, men med en eftersmak av smärta och en påtaglig saknad.

Det är så här som "knutarna" blir till. De binds samman i nät när jag besöker det nutid Habo. Inom mig stiger fram bilder, som läggs över de nya synintrycken. Platser, uppväxttid, lektytor, möten, personer, samtal, samlas, dubbelt exponerade i ett fokus av ny svindel.

Spinnaredammen.

Platser, ja, hela områden har försvunnit, som tidigare var naturligt att vistas i och på. Jag saknar Spinnardammens vattenspegel, den som skapades för att industrins kraft skulle koncentreras in i hamrande vävstolar och skyttlars bindande trådar.

Här började som regel säsongens bandyträning. Spinnardammens vattenyta frös tidigt till is. Vi unga cyklade hit, med skridskorna runt halsen och bandyklubban på styret, bytte om i backen nedanför Ekermalms möbler.

Avståndet till järnvägsbanken var inte långt. Vi såg tågen rulla förbi där upp under det att vi i svagt eftermiddagsljus åkte i cirklar på nyss slipade bandyrör.

Lagledarens röst hördes genom kvälldunklet. Ibland dundrade isen till och våra muskler spänns hastigt i en viss oro.

Så, efter träningen, med svettdropparna rikt flödande över våra kroppar cyklade vi vidare in under fabriken öppning och följde cykelstigen bort utefter ån mot disponentvillan Lybeck.

Laggaredammen.

Strax var vi ute vid Laggaredammen, där vattnet stannade upp efter den kraftfulla resan över åns många stenar. Vattenspegeln var här ännu tydligare och klarare fram mot dammens fäste, där vattnet pressades samman, för att i nästa stund ge drivkraft och försvinna ner mot Hökesbäck, förbi både Musikparken och något avlägsna fotbollsplanen Slätta.

Även Laggaredammen grävdes fram som en konstgjord källa för Laggets inledande kraftförsörjning. Först i en stark lina fördes kraften upp mot fabriken - senare leddes kraftöverföringen in i mer undanskymda transformatorers elektriska finrum..

Laggaredammen var för oss, det unga uppväxande släktet, en källa till lek och äventyr. Under sommarens varma dagar togs ett bad, frivilligt eller ofrivilligt, från våra energiskt tillverkade masonitbåtar.

Vi paddlade omkring, in bland snår och under buskar, ut på fria våghalsiga vattenytor. Vi rörde oss lekande och vigt, tills någon förmanande föräldrastämman hördes ibland strandens buskar. Det här var farligt, näst intill förbjudna vatten.

Höstlöven faller ner och flyter vidare. I tidigt femtital kunde vattnet färjas både rött och blått, då färgeriet på "Spennet" släppte ut sitt sköljvatten.

Vinterövningar.

Men så kom vintern och isen blev till, vilket medförde både bandy- och ishockeyspel, samt i dess förlängning - jumpa på återstående isflak. Naturlig snöskottning och skötsel av nyskrapad is så gott det nu gick, då underliggande vatten kunde ha sänkts och dammlyckorna öppnats.

Hur kan nutida, välansade promenadvägar ersätta detta? Inte ens en gnutta upplevelse till igenkännande och identitet. Bara en inre saknad kan läggas sig till ro i dessa förlorade, äventyrliga vatten.

Lagget.

För att nu inte tala om hela Laggkärlsfabrikens område med lokaler, torkar, sågar, ångmaskin och brädgårdar. Allt har gått upp i rök, liksom den "himmelska" skorstenen, som höll maskinerna vid liv och stod som ett yttre tecken på stolthet, ett riktmärke - nu osynligt.

Det var här vi lekte timmermän och "världsrekordhållare" i stav och höjdhopp. Det var här på fabriksplan, den gräsbeväxta, som ung och gammal spelade fotboll. I paus satte vi oss ner vid bensinpumpen, som stod och vaktade fabriken utan för kontoret.

Det var på detta område som vi unga "knackade sten" och kunde tjäna några kronor. Vi lade stavar i meterhöga "ruggor", öre för öre; de växte långsamt upp, för att forslades bort på en rullande vagn och växades in på avsiktligt spår för lagring och förvaring.

I mogen ålder hängde vi upp det blöta tunt framtagna faneret i brummande torkar. Snart skulle allt pressas till kompakta plywoodskivor.

Men visst mins vi: lukten av lim från treans lokaler. De lätta tunnorna, som formades under press och tryck. Verkmästare Malmström, som omkom i byggnaden och Robert, som alltid pratade med oss. fanns här. Den tyste, frånvarande ingenjören, och fabrikör Tryggve, kontorist Inga och den unga Ingrid på kontoret. Sedan kom Lars - men innan dess hade vi fått ut våra löner, då kassaskåpsdörren öppnades.

Alla minnena finns nu lagrade på ett framrusande godståg, vilket plötsligt kan uppträda minnet, tidlöst komma smygande, som en tyst rörelse på tå - utan stopp eller förseningar.

Laggareåa.

På Kråkerydsområdet är inget sig likt och där på andra sidan Hjövägen har skidbacken Olen helt försvunnit.

Här nere vid åns slingrande vattenserpentiner, där förr nejonögonen och flodkräftorna gick till, fanns mina träningsstigar, ett överflöd av vitsippor och en stillhet, som övergick jordiskt förstånd. Hit kunde man gå eller springa för att få ro och frid, kraft i lungor och muskler.

Vägförbindelsen har planat ut dalgången och förenat Skogen och Byn för alltid. Ändå står paviljongen i Musikparken, som en säkert minnesmärke från forna eldfängda Valborgsmässofiranden.

Tjurahagen.

Tjurahagen har ockuperats av gamla hus och ligger som en åldrande hinna över området. Ett gammalt missionshus vaktar i skymningen.

Militärbarackerna, dessa gamla hemliga gömmen, ligger längre ner mot Slätta. De är nu som främmande "rofåglar" i ett alltmer frekventerat område. Vägen ner till Vättern och Munkaskog har minskat i avstånd. Skogen har öppnats upp mot samhällets idrottsaktiviteter och den unga tiden bryter in, som daggvåta vitsippor i gryningsljuset.

De gamla, en gång utdömda gräsytor kring fotbollsplanen, har åter kommit till heders. Nya tartanbanor lyser upp i skogsbrynet. De grävda startgroparna vid den gamla startplatsen, vid sidan av fotbollsplanen, är nu ifyllda; bortglömda - endast åtkomliga för minnet och gamla ärriga friidrottare.

Bandybanan.

Den gamla bandybanan vid Tidaholmsvägen ligger öde. Gunnevi, som invigdes 1963 - ligger i träda. Besökaren kan ana en utslagsplats för golfare. Men just här - i dessa sankmarker, där vattnet från Svenssonsåa alltid har trängt in under marken och försvårat både träningar och matcher, syns nu övergivet.

Och där uppe i det begynnande skogspartiet, vid Nisse Sjökvist hus, har de båda tennisbanorna försvunnit - högtidigt invigda en gång av självaste Uffe Smith.

Lite längre upp, mitt emot den gamla skräphålan, fanns en festplats, där karuseller och lottstånd stod rad i rad, tillsammans med dansbana och musiker.

Bränninge, Grantorpet, Berg.

För sextio år sedan cyklade jag obehindrat bort till farfar och farmor på det norra Berg. Efter att väl har passerat järnvägsbommarna vid Habo hotell och sedan sagt farväl av det fina Lundkvistska huset, var jag ute på det öppna fälten bort mot gården Bränninge. Vid gården var man tvungen att förbereda trampkraft upp för den branta backen, förbi efterföljande gäss, som ihärdig nafsade i hasorna.

Väl uppe på de öppna fälten, med fri utsikt över Isakssons fabriker och det södra samhället, tog jag fart mot Grantorpet. Här låg Strand hus och Holgers, som en sista utpost ner mot Herrmans.

Nu odlas här inte längre råg eller vete, här växer hus och garage, asfalterade uppfarter och klart avgränsade trädgårdar. Kanske är det bara Domberget, som står kvar och förfaller i sin egendomliga ensamhet. Johan Bauers drömmande troll står ändå upprätta på den stora stenen skådande ut över milsvida vidder, som i Julposten av årgång 1907.

Jönköpingsvägen.

Om man kommer söder ifrån och passerar det alltmer nergångna Motellet, under den nya viadukten, och tar sig förbi Kärnekulla och upp mot Isakssons, Ljungkvists och "Filen", möter man också Johanneskyrkan och kommunalhuset.

Min upplevelse av denna sträcka var aktivitet, fabriksljud och ett pulserande arbetsliv. Nu tycks här härska en stor tystnad, som signalerar om utförsäljning

och tillverkning i främmande länder. Kvar finns en "viskande" röst från ett antal småföretagare.

När jag i minnet nått fram till Elmlunds lilla taxihus, stod här alltid bilar och väntade.

Högersvängen i "lundkvistakurvan" känns alltför utslätad. Har byn blivit tillplattad?

När jag glider ner mot den nyttillverkade rondellen känns avståndet främmande. Blå torget har ersatts av Centrumhuset - detta bärande affärskomplex från 1936, där allt fanns från affärer till bostäder.

På andra sidan den öppna trädgården framför Café City. Ahlström & Johannssons alla varor och Stures kemikalieaffär - vad har allt tagit vägen?

Våra samtal och vår väntan på Agathons stora trappa? Alla alfatabletter - utdragna från en välmatad varuautomaten.

Folkets hus.

Nu finns här ingen plats för "Nesses korvkiosk" eller någon biökö utanför Folkets hus. Sture Hedberg har packat igen, tagit ner affischerna och för alltid ställt in kolapparaten bakom lås och bom: den som gav oss äventyr och drömmar.

Alla möten, fester, sammanträden, spelningar, ljudet från dansande fötter och lekande pianotangenter; Ove Skoglunds toner från ståbasen ligger för alltid inbäddade i dessa barackväggar av häftiga minnen.

Nu är allt överbyggt och bortsopat - endast banvallen står och faller med ankommande tåg.

Bandyn.

Bandyklubbarna ligger lagrade bakom Martina laggård. De svingas fortfarande i strålkastarljuset, osynligt. Det är februari. Det är is, bandy och glada tillrop från hundratals supportere. I paus serveras korv och varma bröd.

Stämningen är het. Det är ett lag från Waggeryd som gästar denna söndag, då matchen redan har börjat kl. 13.15.

Hans-Evert Renérius (2018-08-17).

Efterord, tidsepoker:

1. Begynnelse, urtid
2. Forntiden - fram till 1000-talet, innefattande.
  - a/ Jägarstenåldern 12000-4000 f.Kr.
  - b/ Bondestenåldern 4000-1800 f.Kr.
  - c/ Bronsåldern 1800- 500 f.Kr.
  - d/ Järnåldern 500 f.Kr - 1050 e.Kr.
2. Medeltiden 1000 - 1521
3. Vasatiden 1521 - 1611
4. Stormaktstiden 1611 - 1718
5. Frihetstiden och den gustavianska tiden 1718 - 1809
6. Borgerlighetens århundrade 1809 -1914
7. Det demokratiska Sverige 1914 - 1995
8. Den individuella och digitala tiden 1995 -

her.

